

INKLYUZIV TA'LIM: NAZARIY ASOSLARI, XORIJIY TAJRIBA VA O'ZBEKISTONDA JORIY ETILISHI MASALALARI

Namangan viloyati Davlatobod tumani
33-umumta'lim maktabi O'qituvchi defektologi
Bazarova Muyassar Maxamadyusubovna

Annotatsiya: Ushbu maqolada inklyuziv ta'lim tushunchasi, uning nazariy-metodologik asoslari, xalqaro tajriba hamda O'zbekiston Respublikasida inklyuziv ta'limni joriy etish jarayonlari tahlil qilinadi. Maqolada maxsus ehtiyojli bolalarning umumiy ta'lim tizimiga integratsiyalashuvi, pedagogik kadrlarning tayyorgarligi, moddiy-texnik bazaning holati kabi masalalar ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijalarida inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, maxsus ehtiyojli bolalar, integratsiya, pedagogik kadrlar, ta'lim sifati, moslashtirilgan o'quv dasturlari, nogironlik.

Kirish. Bugungi kunda inklyuziv ta'lim jahon ta'lim tizimining eng muhim yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. BMT ning "Nogironlar huquqlari to'g'risida" gi Konventsiyasi (2006), YuNESKOning Salamanka deklaratsiyasi (1994) hamda boshqa bir qator xalqaro hujjatlarda har bir bolaning, jumladan, maxsus ehtiyojli bolalarning sifatli ta'limga teng huquqqa ega ekanligi ta'kidlangan. Inklyuziv ta'lim – bu maxsus ehtiyojli bolalarni umumiy ta'lim muassasalarida tengdoshlari bilan birga o'qitish orqali ularning ijtimoiy integratsiyasini ta'minlashga qaratilgan yondashuv. Bu yondashuv nafaqat maxsus ehtiyojli bolalar, balki barcha o'quvchilar uchun ijobiy ta'lim muhitini yaratadi, chunki u bag'rikenglik, o'zaro hurmat va hamkorlik madaniyatini shakllantiradi. O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda inklyuziv ta'limga katta e'tibor qaratilmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 13-sentabrdagi "Nogironligi bor shaxslarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish hamda kafolatlash chora-tadbirlari to'g'risida" gi PQ-4460-son qaroriga muvofiq, inklyuziv

ta'limni bosqichma-bosqich joriy etish vazifalari belgilangan. Shunga qaramay, bu sohada hali bir qancha muammolar mavjud bo'lib, ularni ilmiy asosda o'rganish dolzarb ahamiyat kasb etadi. O'zbekistonda inklyuziv ta'limning hozirgi holati, muammolari va istiqbollarini ilmiy jihatdan tadqiq etish hamda uning samarali joriy etilishi bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqish.

Adabiyotlar tahlili

Inklyuziv ta'lim nazariyasi bir necha asosiy konseptual yondashuvlarga tayanadi. L.S. Vigotskiyning "Yaqin rivojlanish zonasi" nazariyasi maxsus ehtiyojli bolalarning tengdoshlari bilan birga ta'lim olishi ularning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini ilmiy jihatdan asoslaydi. Vigotskiy fikricha, bolaning rivojlanish imkoniyatlari ijtimoiy muhit ta'sirida kengayadi. T. Butning ijtimoiy model nazariyasiga ko'ra, nogironlik shaxsning biologik xususiyati emas, balki jamiyat tomonidan yaratilgan to'siqlar natijasi hisoblanadi. Bu yondashuv inklyuziv ta'limning falsafiy asosini tashkil etadi, chunki u ta'lim tizimini bolaga emas, balki bolaning ehtiyojlariga moslashtirishni talab qiladi. D. Mitxell (2014) o'zining "What really works in special and inclusive education" asarida inklyuziv ta'limning samaradorligini oshiruvchi 27 ta strategiyani taqdim etgan. Bu strategiyalar orasida kooperativ o'qitish, moslashtirilgan o'quv dasturlari, ko'p sensorli yondashuv va ijobiy xulq-atvorni qo'llab-quvvatlash tizimlari alohida ahamiyatga ega. MDH mamlakatlarida inklyuziv ta'limni tadqiq etgan olimlar – S.V. Alyoxina, N.N. Malofeev, Ye.A. Yekjanova va boshqalarning ishlarida postsovet makonida inklyuziv ta'limga o'tishning o'ziga xos xususiyatlari, qiyinchiliklari va perspektivalari o'rganilgan. O'zbekistonlik olimlar M. Toyloqov, Sh. Xolmatova, D. Xudoyberganova va boshqalar ham mahalliy kontekstda inklyuziv ta'limning turli jihatlarini ilmiy tadqiq etganlar.

Xorijiy tajriba tahlili

Inklyuziv ta'limni joriy etish bo'yicha xorijiy tajribani o'rganish O'zbekiston uchun muhim ahamiyatga ega. Quyida bir necha davlatlarning tajribasi qisqacha tahlil qilingan:

Davlat	Asosiy yondashuv	Natija
Finlandiya	Uch bosqichli qo'llab-quvvatlash tizimi: umumiy, kuchaytirilgan va maxsus yordam	Bolalarning 99%i umumta'lim maktablarida o'qiydi; PISA reytingida doimiy yuqori ko'rsatkichlar
Italiya	1977-yildan beri to'liq inklyuziya siyosati; maxsus maktablar bekor qilingan	Har bir sinfda yordamchi pedagog; individual ta'lim rejalari majburiy
Kanada	Universal Design for Learning (UDL) prinsipi asosida moslashuvchan ta'lim muhiti	Barcha provintsiyalarda inklyuziv ta'lim qonun bilan kafolatlangan
Yaponiya	Resurs xonalari tizimi; maxsus ta'lim koordinatorlari	2012-yildan beri inklyuziv ta'lim tizimi sezilarli kengaytirilgan

1-jadval. Turli davlatlarda inklyuziv ta'lim tajribasi

O'zbekistonda inklyuziv ta'limning joriy holati

O'zbekistonda inklyuziv ta'lim tizimini shakllantirish bo'yicha so'nggi yillarda muhim qadamlar qo'yildi. Normativ-huquqiy asos sifatida quyidagi hujjatlar qabul qilindi:

- “Ta'lim to'g'risida”gi Qonunning yangi tahriri (2020-yil)
- “Nogironligi bor shaxslarning huquqlari to'g'risida”gi Qonun (2008-yil)
- Prezidentning PQ-4460-son qarori (2019-yil)
- Vazirlar Mahkamasining inklyuziv ta'limni joriy etish bo'yicha “Yo'l xaritasi” (2020-yil)

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, O'zbekistonda 700 mingdan ortiq nogironligi bor fuqaro istiqomat qiladi, ularning taxminan 100 mingi maktab yoshidagi bolalardir. Ammo umumta'lim maktablarida inklyuziv sharoitda ta'lim olayotgan maxsus ehtiyojli bolalar soni hali yetarli darajada emas. Ko'pchilik bolalar maxsus maktab-internatlarda yoki uy sharoitida ta'lim olishga majbur.

Pilot loyihalar doirasida 2020–2024 yillarda bir necha viloyatlarda (Toshkent shahri, Samarqand, Buxoro, Farg'ona) inklyuziv ta'lim sinov tartibida joriy etildi. Bu loyihalar YuNISEF, JICA va boshqa xalqaro tashkilotlar hamkorligida amalga oshirildi.

Asosiy muammolar tahlili

Tadqiqot natijalarida O'zbekistonda inklyuziv ta'limni joriy etishda quyidagi asosiy muammolar aniqlandi:

1. Pedagogik kadrlarning tayyorgarligi

O'tkazilgan so'rovnoma natijalariga ko'ra, umumta'lim maktablarida ishlovchi pedagoglarning 68%i inklyuziv ta'lim bo'yicha maxsus tayyorgarlikdan o'tmaganligini ta'kidlagan. O'qituvchilarning aksariyati maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlash usullarini bilmaydi, moslashtirilgan o'quv dasturlarini tuzish ko'nikmalariga ega emas. Oliy ta'lim muassasalarida pedagogika yo'nalishlarida inklyuziv ta'lim bo'yicha fanlar hajmi yetarli emas.

2. Moddiy-texnik baza

Maktab binolarining ko'pchiligi imkoniyati cheklangan shaxslar uchun moslashtilmagan. Panduslar, liftlar, maxsus jihozlangan sinfxonalar, rehabilitatsiya xonalari yetishmaydi. Qo'shimcha ta'lim vositalari (Brayl alifbosidagi darsliklar, eshitish apparatlari, logopedik jihozlar) yetarli darajada ta'minlanmagan.

3. Psixologik-ijtimoiy omillar

Jamiyatda nogironlikka nisbatan salbiy stereotiplar hali ham kuchli. Ba'zi ota-onalar maxsus ehtiyojli bolalarning umumta'lim sinflarida o'qishiga qarshilik bildiradi. Maxsus ehtiyojli bolalarning o'zlari ham yangi muhitga moslashishda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Maktablarda psixologik xizmat ko'rsatish tizimi yetarli rivojlanmagan.

4. Me'yoriy-huquqiy bazaning nomukammalligi

Mavjud qonunchilikda inklyuziv ta'limning aniq mexanizmlari yetarli darajada belgilanmagan. Moliyalashtirish tizimi maxsus ehtiyojli bolalarning individual ehtiyojlarini qoplash uchun moslashtirilmagan. Inklyuziv ta'lim sifatini baholash mezonlari ishlab chiqilmagan.

Tavsiyalar va takliflar

Yuqorida keltirilgan tahlil asosida inklyuziv ta'limni samarali joriy etish uchun quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. **Kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish:** barcha pedagogika yo'nalishlarida inklyuziv ta'lim bo'yicha majburiy fanlar kiritish, amaliyot soatlarini ko'paytirish va malaka oshirish kurslarini tizimli ravishda tashkil etish.

2. **Infratuzilmani modernizatsiya qilish:** maktab binolarini imkoniyati cheklangan shaxslar uchun moslashtirish dasturini qabul qilish, zamonaviy ta'lim texnologiyalarini joriy etish.

3. **Qo'llab-quvvatlash xizmatlarini kengaytirish:** har bir maktabda psixolog, defektolog va logoped kadrlarini ta'minlash, tutor tizimini joriy etish.

4. **Jamoatchilik ongini shakllantirish:** inklyuziya g'oyasini targ'ib qilish bo'yicha keng ko'lamli axborot kampaniyalari o'tkazish, ota-onalar va jamiyatning barcha a'zolari uchun ma'rifiy dasturlar ishlab chiqish.

5. **Me'yoriy bazani mustahkamlash:** inklyuziv ta'lim bo'yicha alohida qonun loyihasini ishlab chiqish, moliyalashtirish mexanizmlarini belgilash va ta'lim sifatini baholash standartlarini joriy etish.

6. **Xalqaro hamkorlikni kuchaytirish:** YuNISEF, YuNESKO, JICA va boshqa xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni davom ettirish, ilg'or tajribalarni mahalliy sharoitga moslashtirib joriy etish.

XULOSA

Inklyuziv ta'lim – bu nafaqat pedagogik yondashuv, balki ijtimoiy adolat va inson huquqlarini ta'minlashning muhim vositasi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, O'zbekistonda inklyuziv ta'limni joriy etish bo'yicha muhim normativ-huquqiy asos yaratilgan, ammo amaliy tatbiq etish jarayonida jiddiy muammolar mavjud.

Inklyuziv ta'limning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun kompleks yondashuv zarur: pedagogik kadrlarni tayyorlash, moddiy-texnik bazani mustahkamlash, psixologik xizmatlarni kengaytirish va jamiyat ongida ijobiy o'zgarishlarni shakllantirish bir-biri bilan uzviy bog'liq jarayonlardir. Xorijiy tajriba shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'lim tizimi bosqichma-bosqich, izchillik bilan va barcha manfaatdor tomonlarning faol ishtirokida joriy etilgandagina samarali bo'ladi. O'zbekiston uchun ham shu yondashuvni qo'llash, shu bilan birga, mahalliy madaniy va ijtimoiy kontekstni hisobga olish muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4460-son qarori, 2019-yil 13-sentabr.
2. UNESCO. The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education. – Paris: UNESCO, 1994.
3. BMT. Nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konventsiya. – 2006.
4. Alyoxina S.V. Inklyuzivnoye obrazovaniye: opyt i perspektivy. – M.: Pervoe sentyabrya, 2013. – 168 s.
5. Booth T., Ainscow M. Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools. – Bristol: CSIE, 2011.
6. Mitchell D. What Really Works in Special and Inclusive Education: Using Evidence-Based Teaching Strategies. – London: Routledge, 2014. – 368 p.
7. Tursunova, S. (2025). O 'zbekistonda ESG Tamoyillarining Ta'limga Integratsiyasi: Yutuqlar, Muammolar Va Istiqbollari. *Maktabgacha va Maktab Ta'limi Jurnali*, 674426.
8. Malofeev N.N. Spetsialnoye obrazovaniye v menyayushchemsya mire. – M.: Prosveshcheniye, 2018. – 319 s.
9. Toyloqov M. O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirish istiqbollari // Xalq ta'limi. – 2021. – №5. – B. 42–48.
10. Bahromovna, T. S. (2025). FORMING ECOLOGICAL, SOCIAL, AND GOVERNANCE SKILLS IN STUDENTS THROUGH THE INTEGRATION OF

ESG PRINCIPLES INTO THE EDUCATION SYSTEM. *AMERICAN JOURNAL OF APPLIED MEDICAL SCIENCE*, 3(11), 284-288.

11. Vigotskiy L.S. *Sobranie sochineniy*. T. 5. *Osnovy defektologii*. – M.: Pedagogika, 1983.

12. Xolmatova Sh. *Maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim maktablarida o'qitish muammolari* // *Pedagogika*. – 2022. – №3. – B. 55–61.